

مبانی قرآنی و روایی حجاب در اسلام

فاطمه انصاری^۱

چکیده

تفسیر آیات حجاب در قرآن است در قرآن حکم حجاب زن از آیات متضمن کلمه حجاب به دست نمی آید بلکه از آیات دیگر با کلماتی همچون جلباب، خمار، و جیب فهمیده می شود و مساله حجاب و پوشش زن و حفظ حریم عفاف مرد و زن در اسلام مورد توجه بوده و از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشد. آنچه مسلم است زنان نیز با رعایت پوشش مناسب می توانند دوشادوش مردان در جامعه در عرصه های مختلف فعالیت کنند. زن مظهر جمال و زیبایی است و خداوند حکیم که موهبت زیبایی و جذابیت گفتار و رفتار را به جامعه زنان ارزانی نموده است نکات کلیدی تحقیق که در این مقاله پرداخته در پاسخ به این سوال است که مبانی قرآنی حجاب چیست و مبانی روایی حجاب در کدام کتب روایی بیان شده از جمله یافته های این تحقیق میتوان به اینکه حجاب یکی از مسایل اصلی مشترک بین ادیان الهی است. تمایل به پوشیده ماندن در یهود، مسیحیت و اسلام امری درونی است و عفاف و خویشتن داری فضیلت اخلاقی شمرده می شود. از این رو پاکی نگاه و حفظ حریم زن و مرد، راهکار گسترش فرهنگ عفاف است که مبنای آیه و روایت دارد و پوشش و حجاب علاوه بر منبع عقلی منبع نقلی هم دارد روش تحقیق مقاله حاضر با روش توصیف و تبیین مسئله و ابزار کتابخانه انجام شده است.

واژگان کلیدی: آیات حجاب، حجاب، حجاب در ادیان، روایات حجاب، مبانی حجاب.

^۱ حوزه علمیه فاطمیه، سطح دو، نجف آباد

مقدمه

حجاب در اسلام موضوعی است که در مباحث دینی از اهمیت ویژه ای برخوردار است که امروزه غرب با دخالت و نفوذ در مردم باعث تضعیف حجاب در کشورهای اسلامی شده است که این مقاله با هدف بررسی مبانی قرآنی و روایی حجاب در اسلام نگاشته شده است و در این راستا آیات و روایاتی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به حجاب اشاره دارد و مورد تحلیل و بررسی قرار داده است و ابعاد مختلف حجاب اعم از پوشش، رفتار و نگاه و نقش حجاب در حفظ کرامت و ارزش زنان نیز در این مقاله آورده شده است.

تفاسیر و نقدهایی که در موضوع حجاب گفته شده و ضرورت ایجاد کرده که به این مسئله بیشتر پرداخته شود و مبانی آن بررسی شود از جمله مقالاتی که در این زمینه نگاشته شده : ۱- بررسی مفهوم حجاب در متون اسلامی جایگاه آثار و جلوه های تربیتی (اکبر رهنما، زهرای اکبر زاده آرانی، مجید خاری آرانی) ۲- حجاب در ادیان الهی (سعید عسگری) ۳- حجاب در قرآن و عهدین (فتحیه فتاحی زاده)

تفاوت مقاله حاضر با مقالات فوق علاوه بر ذکر حجاب در ادیان مختلف به بررسی مبانی قرآنی و روایی نیز پرداخته است.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم حجاب

حجاب در کاربرد فقهی و اصطلاح فقیهان قلمرو کوچکتر و معنای محدودتری دارد و مقصود از آن پوشش ویژه ای برای زنان است که مانع و بازدارنده نگاه نامحرم به او و یا مانع انگیزش تمایل جنسی مردان باشد پیدایش و کاربرد این اصطلاح به جای ستر که در گذشته میان فقیهان رایج و معمول بوده است به باور برخی از محققان چون شهید مطهری پیشینه چندانی ندارد و یک اصطلاح نسبتاً جدید است.^۱ منشأ پیدایش و خاستگاه این اصطلاح و معنا چنانکه پیشتر اشاره شد شعاری از نصوص روایی و آیات قرآنی است که در برخی از آن نصوص واژه حجاب در معنای پرده و چیزی که مانع از دیده شدن می شود به کار رفته است و در برخی نیز هر چند واژه حجاب به کار نرفته است اما مضمون و محتوای آن حجاب به

^۱ مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ۱۳۹۵، ص ۴۳۰

معنای پیش گفته را می‌رساند.

خداوند در سوره مبارکه احزاب که بر اساس نظر برخی از قرآن پژوهان و تاریخ نگاران مسلمان چهارمین یا پنجمین سوره مدنی و نخستین سوره ای است که از موضوع حجاب سخن گفته است.^۱ فرمان درباره حجاب داده است که گونه های مختلف حجاب را بیان می کند و دو فرمان آن پیش از همه متوجه شخص پیامبر و خانواده آن حضرت و در گام بعدی متوجه مومنان و جامعه اسلامی است. در یک فرمان از این دستورهای سه گانه خدا از پیامبر خواسته است تا همسران و دختران خود و نیز همسران اهل ایمان را به رعایت و حفظ نوعی از پوشش دعوت کند تا از این رهگذر مورد اذیت قرار نگیرد. حجاب و پوشش در تمام ادیان و مذاهب دارای جایگاه خاصی است و یکی از دلایل اساسی آن این است که حجاب و عفاف یک امر فطری است بنابر گواهی متون تاریخی در اکثر قریب و آیین های جهان حجاب در بین زنان معمول بوده است هرچند حجاب در طول تاریخ فراز و نشیب های زیادی را طی کرده و گاهی با اعمال سلیقه حاکمان تشدید یا تخفیف یافته است ولی هیچگاه به طور کامل از بین نرفته است اگر به لباس ملی کشورهای جهان بنگریم به خوبی حجاب و پوشش زن را در آن می بینیم آنها دارای حجاب بوده اند بی نیاز می سازد و به خوبی اثبات می کند که حجاب در میان اکثر ملت های جهان معمول بوده و اختصاص به مذهب یا ملت خاصی نداشته است.

تمام ادیان آسمانی حجاب و پوشش زن را واجب و لازم شمردند و جامعه بشری را به سوی آن دعوت کرده اند زیرا لزوم پوشش و حجاب به طور طبیعی در فطرت زنان به ودیعت نهاده شده است و احکام و دستورهای ادیان الهی هماهنگ و همسو با فطرت انسانی تشریع شده است پس در همه ادیان الهی پوشش و حجاب زن واجب گشته است در ادیان زرتشت یهودیت مسیحیت و اسلام حجاب زنان امری لازم بوده است کتاب های مقدس مذهبی دستورها و احکام دینی آداب و مراسم و سیره عملی پیروان این ادیان الهی بهترین شاهد و گواه اثبات این مدعاست.

۱-۲ حجاب در شریعت زرتشت

آشو زرتشت با توصیه ها و اندرزهای خود کوشیده است تا پایه های حجابی را که زنان ایرانی به عنوان یک فرهنگ ملی در ظاهر عرف خود رعایت می کنند در عمق روح آنان متحکم نماید و از این راه ضمانت

^۱ سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، الدرالمثور، ج ۱۰، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق، ص ۴۱ و ۴۳

اجرای قانون حجاب را در آینده نیز تامین نماید و بدین سان جامعه خویش را در مقابل امکان انحراف‌های پنهان بیمه کند در کتاب پوشاک باستانی ایرانیان در ذیل عنوان «پوشاک اقلیت‌های میهن ما» در مورد حجاب زنان زرتشتی چنین می‌خوانیم: «این پوشاک که بانوان زرتشتی از آن استفاده می‌کنند شباهتی بسیار نزدیک به پوشاک بانوان نقاط دیگر کشور ما دارد چنانکه روسری آنان از نظر شکل و طرز استفاده نظیر روسری بانوان بختیاری است و پیراهن شبیه بانوان لر در گذشته نزدیک است و شلوار از لحاظ شکل و برش همان شلوار بانوان کرد آذربایجان غربی است و کلاهک همان کلاهک بانوان بندری است. دین زرتشت بر سه اصل اساسی «اندیشع نیک» «گفتار نیک» «کردار نیک» استوار گشته است موبدان در تفسیر اندیشه و کردار نیک می‌گویند یک زرتشتی مومن باید از نگاه ناپاک به زنان دیگر دوری جوید.»^۱

۱-۳ حجاب در شریعت یهود

رواج حجاب در بین زنان قوم یهود مطلبی نیست که کسی بتواند آن را مورد انکار یا تردید خود قرار دهد مورخین نه تنها از مرسوم بودن حجاب در بین زنان یهود سخن گفته اند بلکه به افراطها و سخت‌گیری‌های بی‌شمار آنان نیز در این زمینه تصریح کرده‌اند در کتاب «حجاب در اسلام» آمده است گرچه پوشش در بین عرب مرسوم نبود و اسلام آن را به وجود آورد ولی در ملل غیر عرب به شدیدترین شکل رواج داشت در ایران و در بین یهود و مللی که از فکر یهود پیروی می‌کردند حجاب به مراتب شدیدتر از آنچه اسلام می‌خواست وجود داشت در بین این ملت‌ها وجه و کفین (صورت و کف دست‌ها) هم پوشیده می‌شد حتی در بعضی از ملت‌ها سخن از پوشیدن زن و چهره زن نبود بلکه سخن از قایم کردن زن بود و این فکر را به صورت یک عادت سفت و سخت درآورده بودند. ویل دورانت که معمولاً سعی می‌کند موارد برهنگی یا احیاناً تزئینات و آرایش‌های زنان هر قوم را با آب و تاب نقل کند تا آن را طبیعی جلوه دهد در این مورد می‌گوید در طول قرون وسطا یهودیان همچنان زنان را با البسه فاخر می‌آراستند لکن به آنها اجازه نمی‌دادند که با سر عریان به میان مردم روند نپوشاندن موی سر خلافی بود که مرتکب را مستوجب طلاق می‌ساخت از جمله تعالیم شرعی یکی آن بود که مرد یهودی نباید در حضور زنی که موی سرش هویدا است، دست دعا به درگاه خدا بردارد.^۲ او در توصیف زنان یهودی می‌گوید: «زندگی جنسی آنان علی‌رغم تعدد زوجات، به طرز شایان توجه، منزله از خطایا بود. زنان آنان دوشیزگانی محجوب،

^۱ عسگری، سعید، حجاب در ادیان الهی، مجله شماره ۶، حدیث زندگی، ص ۲۲۰

^۲ دورانت، ویلیام جیمیز، تاریخ تمدن، تهران: اقبال، ۱۳۳۷، ج ۱۲، ص ۶۲

همسرانی ساعی، مادرانی پُرزا، و امین بودند و از آن جاکه زود وصلت می کردند، فحشا به حداقل، تخفیف پیدا می کرد.^۱ در کتاب مقدس یهودیان، موارد متعددی یافت می شود که به طور صریح و یا ضمنی، حجاب و پوشش زن و مسائل مربوط به آن، مورد تأیید قرار گرفته است. در برخی از آنها لفظ «چادر» و «برقع» به کار رفته است که نشانگر کیفیت پوشش زنان آن عصر است.

۱-۴ حجاب در مسیحیت

همان طور که اشاره شد، ادیان الهی، به خاطر تناسبشان با فطرت و احکام کلی، جهت و شیوه واحدی دارند. در مسیحیت، همانند دین زرتشت و یهود، حجاب زنان امری واجب به شمار می آمده است. «جرجی زیدان»، دانشمند مسیحی در این باره می گوید: «اگر مقصود از حجاب، پوشانیدن تن و بدن است، این وضع، قبل از اسلام و حتی پیش از ظهور دین مسیح، معمول بوده است و آثار آن هنوز در خود اروپا باقی مانده است». ^۲ مسیحیت نه تنها احکام شریعت یهود در مورد حجاب زنان را تغییر نداده و قوانین شدید آن را استمرار بخشیده است، بلکه در برخی موارد، قدم را فراتر نهاده و با تأکید بیشتری وجوب حجاب را مطرح ساخته است؛ زیرا در شریعت یهود، تشکیل خانواده و ازدواج، امری مقدس محسوب می شد و حتی در کتاب «تاریخ تمدن» آمده است که: ازدواج در سن بیست سالگی اجباری بود؛ اما از دیدگاه مسیحیت که تجرد، مقدس شمرده شده است جای هیچ شبهه ای باقی نخواهد ماند که برای از بین رفتن تحریک و تهییج، این مکتب، زنان را به رعایت پوشش کامل و دوری از آرایش و تزئین، به صورت شدیدتری فراخوانده است. در این ارتباط، نگاهی به «انجیل» می اندازیم: «... و همچنین زنان خویشان را بیا رابند به لباس مُزین به حیا و پرهیز، نه به زلف ها و طلا و مروارید و رخت گران بها بلکه چنان که زنانی را می شاید که دعوای دینداری می کند به اعمال صالحه ...».^۳

«همچنین ای زنان، شوهران خود را اطاعت نمایید تا اگر بعضی نیز مطیع کلام نشوند، سیرت زنان ایشان را بدون کلام دریابد. چون که سیرت طاهر و خدا ترس شما را ببینند و شما را زینت ظاهری نباشد از بافتن موی و متحلی شدن به طلا و پوشیدن لباس، بلکه انسانیت باطنی قلبی در لباس غیر فاسد روح حلیم و آرام

^۱ دورانت، تاریخ تمدن، همان، ص ۶۳

^۲ عسگری، سعید، حجاب در ادیان الهی، مجله شماره ۶، حدیث زندگی، ص ۲۲۱

^۳ انجیل، رساله پولس به تیموناؤس، باب دوم، فقره ۹ - ۱۵، برگرفته از مقاله حجاب در ادیان الهی، سعید عسگری

۳- مبانی روایی حجاب در اسلام

۱-۳ در روایات اسلامی حدود برداشتن پوشش برای زنان سالخورده تعیین گردیده است و ذکر شده که جایز است روسری خود را بردارند: «الحلبی عن ابی عبدالله (علیه السلام) انه قرا ان یضعن ثیابهن قال: الخمار و الجلباب. قلت: بین یدی من کان؟ فقال: بین یدی من کان، غیر متبرجة بزینة. فان لم تفعل فهو خیر لها.»^۱؛ عبید الله حلبی گفت که امام صادق فرمود مقصود از ان یضعن ثیابهن روسری و چهارقد است. گفتم جلو هر کس که بود؟ فرمود جلو هر کس که بود اما به شرط اینکه ساده باشد و نخواهد خودآرایی و خودنمایی کند.

۲-۳ از جمله «وان یستعففن خیر لهن» می توان یک قانون کلی استنباط کرد و آن این است که از نظر اسلام هر قدر زن جانب عفاف و ستر را بیشتر مراعات کند پسندیده تر است و رخصت های تسهیلی و ارفاقی که به حکم ضرورت درباره وجه و کفین و غیره داده شده است این اصل کلی اخلاقی را نباید از یاد ببرد.

شواهد روایی متعددی نیز گویای این نکته اند که حجاب در زمان رسول خدا واجب شد و آن جناب با کسانی که خود را با وضعیت جدید وفق نداده بودند و هنوز از پوشش مرسوم گذشته استفاده می کردند برخورد می کرد و تذکر می داد.

۳-۳ در روایاتی از سوی رسول خدا (صلی الله علیه وآله) محدوده حجاب بیان شده است. به عنوان نمونه در روایتی آمده است که نمایان ساختن تمام بدن برای زوج رواست و سر و گردن را می توان در برابر پسر و برادر آشکار کرد، اما در برابر نا محرم باید از چهار پوشش استفاده کرد: پیراهن (درع)، روسری (خمار)، (جلباب) و چادر (ازار)^۲ پوششی وسیع تر از روسری که بر روی سینه می افتد.^۳ شیخ صدوق به سند خود از امام صادق (علیه السلام) و آن حضرت از پدران خود از رسول خدا (صلی الله علیه وآله) نقل می کنند که آن

^۱ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۵۲۲؛ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، محقق محمد رضا حسینی جلالی، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۶ق، ج ۱۴، ص ۱۴۷
^۲ طبرسی، فضل بن حسن، مجمع العطن، مصحح هاشم رسولی، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۰۸ق، ج ۷، ص ۲۷۱: «عن النبی (صلی الله علیه وآله) قال للزوج ما تحت الدرع وللابن والاخ ما فوق الدرع ولغی ذی محرم أربعه أثواب درع وخمار و جلباب و إزار»
^۳ طریحی، فخر الدین، مجمع البحرين، قم: بنیاد بعثت، ۱۴۱۴ق، ذیل واژه جلباب.

حضرت فرمود: « روا نیست زنی که به دوران عادت ماهانه بلوغ رسیده موی جلوی سر و گیسوان خود را آشکار کند. »^۱

۳-۴ در روایت دیگری آمده است که برای پیامبر (صلی الله علیه وآله) چند قواره پارچه آوردند. پیامبر قواره ای را به یکی از یاران خود داد و به او فرمود که این را دو قسمت کن : قسمتی را برای خود جامه کن و قسمت دیگر آن را به همسرت بده تا برای خود روسری کند. بعد به وی فرمود: به همسرت بگو برای این پارچه آستری فراهم کند تا بدن وی از زیر آن نمایان نباشد^۲

۳-۵ هم چنین در روایتی آمده است که پیامبر (صلی الله علیه وآله) با جابر بن عبدالله انصاری به خانه فاطمه (علیها السلام) رفتند. پیامبر اجازه ورود خواست و فرمود من و کسی که همراه من است وارد شویم . فاطمه فرمود: روسری بر سر ندارم پیامبر (صلی الله علیه وآله) فرمود: قسمت اضافه روپوش خود را بر سر خود بگیر و بعد پیامبر (صلی الله علیه وآله) و جابر بر حضرت زهرا وارد شدند^۳ برخی روایات نشان می دهد زنانی که خود را با وضع جدید تطبیق نداده بودند مورد اعتراض قرار می گرفتند . عایشه می گوید : دختر عبدالله بن طفیل که برادر مادری من بود در حالی که زینت کرده بود به خانه ام آمد. در همان هنگام پیامبر (صلی الله علیه وآله) نیز وارد شد و هنگامی که او را دید از او روی برگرداند. عایشه گفت یا رسول الله این دختر، برادر زاده من و خردسال است! پس پیامبر فرمود: هنگامی که زن به دوران عادت ماهانه رسید بر او جایز نیست که جز روی خود موضع دیگری را نمایان کند^۴

۳-۶ در گزارش دیگری نیز عایشه می گوید که اسماء دختر ابی بکر در حالی که پوششی نازک بر تن داشت بر پیامبر (صلی الله علیه وآله) وارد شد. پیامبر (صلی الله علیه وآله) از وی روی گرداند و به وی فرمود : ای اسماء! وقتی زن به سنی رسید که عادت ماهانه برای او اتفاق می افتد جایز نیست که جز صورت و دست وی تا قدری بالای میچ در معرض دید دیگران قرار گیرد^۵ قبل از غزوه طائف دو نفر که عموم مردم «غیر اولی الاربه» مردی که از زن بی نیاز است.» به حساب می آوردند جمال و وضع ظاهری زنی از اهالی طائف

^۱ ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، مصحح علی اکبر غفاری، قم: موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۴۶۷۰

^۲ ابو داود، سلیمان بن اشعث، سنن أبی داود، محقق صدقی محمد جمیل، بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۲۷۲.

^۳ کلینی، همان، ج ۵، ص ۵۲۸

^۴ طبری، محمد بن جریر، جامع البیان، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق، ج ۹، ص ۳۰۵

^۵ سیوطی، الدر المنثور، همان، ج ۵، ص ۴۲

را تعریف می کردند که چنین و چنان است. پیامبر(صلی الله علیه وآله)سخن ایشان را شنید و درباره این دو نفر فرمود: می بینم که شما دو نفر به زنان

تمایل دارید (غیر اُولی الأُربہ نمی باشید) آن گاه دستور داد آن دو را به محلی به نام «عرایا» تبعید کردند.^۱ این قضیه حاکی از آن است که قبل از فتح طائف که در شوال سال هشتم هجری اتفاق افتاد.^۲ حجاب و رعایت حریم زنان مطرح بوده است. این روایات اگر چه از نظر سند و دلالت نیازمند بررسی است، اما روی هم رفته حاکی از این موضوع است که حجاب قبل از آن که بین مسلمانان و ایرانیان یا رومیان ارتباطی برقرار شود، تشریع شده و پشتوانه ای دینی داشته است و چنین نبود که پس از تعامل با دیگر ملل، بین مسلمانان پیدا شده باشد.

نتیجه گیری

حجاب در اسلام نه تنها به عنوان یک قانون اجتماعی، بلکه به عنوان یک حکم الهی و نشانه ای از ایمان و تقوا در نظر گرفته می شود. این موضوع در آیات قرآن و روایات پیامبر اکرم و اهل بیت به طور مکرر مورد تأکید قرار گرفته است. حجاب به عنوان عاملی در جلوگیری از فساد اجتماعی و حفظ هویت فرهنگی و دینی در جوامع اسلامی شناخته می شود. این مسئله به حفظ ارزش ها و شئون انسانی و همچنین سلامت روانی و اجتماعی افراد کمک می کند. در نهایت می توان گفت که حجاب در اسلام یک فریضه دینی است که بر اساس منابع معتبر قرآنی و روایی شکل گرفته و نه تنها یک دستور فردی، بلکه عاملی مؤثر در تحکیم خانواده، کاهش آسیب های اجتماعی و افزایش امنیت روانی در جامعه محسوب می شود. لذا توجه به این موضوع و عمل به آن از سوی مسلمانان امری ضروری است. این نتیجه گیری می تواند به عنوان پایانی جامع بر مباحث مطرح شده در مقاله عمل کند و اهمیت و ضرورت حجاب را در بستر اجتماعی، فرهنگی و دینی تبیین نماید.

^۱ حرعاملی، وسائل الشیعه، همان، ج ۲۰، ص ۲۰۵؛ کلینی، کافی، همان، ج ۵، ص ۵۲۳؛ ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، فتح الباری، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۲ق، ج ۹، ص ۲۷۴۷

^۲ بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران: نقره، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۶۵؛ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، مصحح علی اکبر غفاری، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۱۶۸

فهرست منابع

*قرآن

۱. بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران: نقره، ۱۳۶۷
۲. حکیم الهی، محمدعلی، زن و آزادی، تهران: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۴
۳. دورانت، ویلیام جیمز، تاریخ تمدن، تهران: اقبال، ۱۳۳۷
۴. قمی، عباس، سفینه البحار، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۸
۵. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش
۶. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ۱۳۹۵

منابع عربی

۷. ابن بابویه، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، مصحح علی اکبر غفاری، قم: موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ق
۸. ابو داود، سلیمان بن اشعث، سنن أبی داود، محقق صدقی محمد جمیل، بیوت: دارالفکر، ۱۴۲۰ق
۹. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، فتح الباری، بیوت: دارالکتب العلمی، ۱۴۲۲ق
۱۰. حوینی، عبدالعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم: اسماعیلخان، ۱۴۱۵ق
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشریعه، محقق محمدرضا حسینی جلالی، قم: موسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۶ق
۱۲. سبکی، عبدالرحمن بن ابی بکر، الدر المنثور، ج ۱۰، بیوت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع الطین، مصحح هاشم رسولی، بیوت: دارالمعرفه، ۱۴۰۸ق
۱۴. طبری، محمد بن جریر، جامع الطین، بیوت: دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق
۱۵. طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، قم: بزرگ بعثت، ۱۴۱۴ق
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامی، ۱۳۶۳

۱۷. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، مصحح علی اکبر غفاری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق

مقاله

۱۸. عسگری، سعید، حجاب در ادیان الهی، مجله شماره ۶، حدیث زندگی، ۱۳۸۰.